

szóföldrajzának (az *aszó*, az *aj* ~ *áj* földrajzi köznevek használatának területi jellemzői: 143, 185) bizonyos kérdéseire is.

Az alapítólevél egyes szórványainak elemzésekor a szerző a társtudományok eredményeit is felhasználja. A földrajzi környezet rekonstruálása (pl. a csekély emberi beavatkozás miatt a korábbi korszakok természeti állapotáról is árulkodó 18–19. századi katonai felmérések térképeinek segítségével) hozzájárulhat a nyelvi jelentés megfelelő interpretációjához (pl. a *fő* földrajzi köznévfő értelmének meghatározása a *sar feu* helynévben: 123; a *gnir* szórvány 'nyírfaerdő' jelentésének előtérbe kerülése a 'mocsár' értelemmel szemben: 147). Birtoklástörténeti tényezők magyarázatot adhatnak a névcserre jelenségére (pl. éppen a tihanyi apátság birtokosi jogának hangsúlyozása motiválhatta a *Disznó* > *Apáti* vagy a *Mortis* > *Apáti* névváltásokat: 99, 115). Emellett saját eredményeinek más tudományágak által való hasznosíthatóságára is gondol a szerző: az etnikai rekonstrukciót például nyelvészeti szempontokat is figyelembe vevő történelmi munkának tartja, melyhez a 11. század vonatkozásában szakszerű, megalapozott segítséget kíván nyújtani az alapítólevélbeli helynevek névadói, névhasználói hátterének felmutatásával (a nyelvészeti ismeretek figyelembevételének hiányából fakadó történelmi tévedésekre KRISTÓ GYULA egyes állításaival kapcsolatban többször is utal: 77, 100–1, 104–5, 155, 174, 230–1).

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél helynévtörténeti forrásként való megközelítése során tehát sok és sokféle megfigyelés összesítése révén tud érvényes következtetéseket levonni az oklevél helynévi szórványairól. A következtetések alapjául szolgáló megfigyelések egy része a tulajdonnevek leírásának szerteágazó területéről ad képet: az egyes névformák jellemzésekor a névszerkezet grammatikai és szemantikai sajátosságainak feltárása során névelméleti, névszociológiai, névtipológiai, névföldrajzi megfontolásokat érvényesít a szerző. A felhasznált megfigyelések egy másik csoportja a névtudomány interdiszciplináris jellegére világít rá: a helynevek, földrajzi megjelölések helyes értelmezéséhez nyelvtörténeti (így etimológiai, hang-, helyesírás- és jelentéstörténeti), filológiai, történelmi (főként birtoklás-, gazdaság-, népiség- és művelődéstörténeti), valamint földrajzi és kartográfiai ismeretek vizsgálatba vonása is szükségesnek mutatkozik. A könyv tartalmaz szórványelemzéseit, összegző megállapításait meggyőzően igazolja, hogy az így összegyűjtött, sokrétű ismeretanyag bonyolult összefüggésrendszerében szemlélve valóban alkalmas arra, hogy hiteles képet nyújtson egy-egy oklevelünk keletkezési korának tényleges nyelvhasználati viszonyairól.

BÖLCSKEI ANDREA

SCHWING JÓZSEF: PÉCS VÁROS NEVEI

A szerző kiadása, Neuhofen, 2009. 105 lap

1. A pécsi egyházmegye 2009-ben ünnepelte ezeréves évfordulóját, 2010-ben pedig Pécs Európa kulturális fővárosa lett. E két esemény különleges aktualitást adott SCHWING JÓZSEF Pécs történeti elnevezéseit vizsgáló, német (Die Namen der Stadt Pécs. Neuhofen, 2009) és magyar nyelven is megjelent monográfiájának.

A baranyai Palotabozsokról származó szerzőnek nem ez az első műve, amelynek témaválasztását minden bizonnyal a szülőföld iránti ragaszkodás is ihlette. 1993-ban szülőfalujának tájnyelvről állított össze kitűnő monográfiát „Grammatik der deutschen Mundart von Palotabozsok (Ungarn)” címmel (Frankfurt am Main, 1993), később a Dél-Dunántúl német helységneveiről írt terjedelmes értekezést (Die deutschen Ortsnamen Südtransdanubiens [Ungarn]. Suevia Pannonica 28. 2000: 90–127), illetve jelentetett meg önálló kötetet (Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens [Ungarn]. A Magyar Névvarchívum Kiadványai 22. Debrecen, 2011).

2. Az átfogó, rendszerező művek mellett, mint minden tudományágban, a névtan területén is nélkülözhetetlenek azok a munkák (tanulmányok, önálló kötetek), melyek szűkebb vizsgálati tárgyra szorítkoznak, efféle kérdések mélyre ásó, tudományos igényű feltárására vállalkoznak. Jelen kötet Pécs történelmi elnevezéseinek nyomába indul, ezek etimológiájának, jelentésének, névtörténeti kapcsolatainak feltárását tűzi ki célul. A szerző munkamódszere kiválóan reprezentálja a névtudomány komplexitását: kutatásában a régészet, a történelem, a néprajz, az ókortudomány, a filológia stb. módszereit és eredményeit figyelemre méltó érzékenységgel és körültekintéssel kamatoztatja.

A kutatás munkamódszerében is példa értékű. A vizsgált történeti nevek (*Sopianae*, *Quinque Basilicae*, *Quinque Ecclesiae*, *Pécs*) nyomán kialakított fejezetek minden esetben a történeti források elemzésével, az adatok értelmezésével kezdődnek. Ezek után a szerző bemutatja és megfontolás tárgyává teszi a kutatás eddigi eredményeit. Csak ezt követően – kellő további szempont bevonásával – alakítja ki saját elgondolását.

A monográfia a tudományos előzmények feltárásában és bemutatásában is példamutatóan gondos és alapos. Éppen ezért – különösen nyelvészszemmel nézve – nehezen tudunk azonosulni a szerzőnek a kutatás előzményeire vonatkozó általánosító véleményével, mely szerint „a nyelvtudomány nem vette ki méltó módon részét a város történelmi neveinek értelmezéséből” (1), hiszen közben lépten-nyomon a történeti nyelvészet és névtan alapműveire (FNESz., TESz.), illetve neves kutatók (KNIEZSA ISTVÁN, MELICH JÁNOS, REUTER CAMILLO, SIMONYI DEZSŐ stb.) nyelvészeti alapokra helyezett névmagyarázataira, történeti hivatkozásra.

Hasonlóképpen nem tudunk egyetérteni JÜRGEN UDOLPH a művet egyébként megérdemelten méltató előszavának azon kitételével sem, miszerint „a Pécs város neveivel kapcsolatos eddigi kutatások messze nem feleltek meg a modern tudományos követelményeknek” (3). Ha e kijelentés helytálló volna, közvetve lényegében a magyar névtan közelmúltjáról (l. pl. a fenti hivatkozások) fogalmazna meg általános, lesújtó kritikát. Szerencsésebb lett volna, ha ezen idézett vélemények elmaradnak az ilyen szembeállítások nélkül is meggyőző kötet lapjairól.

3. SCHWING JÓZSEF kutatásainak eredményei közül legfontosabbként rajzolódik ki, hogy a város ókori római megnevezésének (*Sopianae*) nincs kapcsolata a későbbi neveikkel, míg ezek egymás kontinuumaként, illetőleg változataiként foghatók fel (72). (Főbb megállapításait a kötet végén didaktikus összefoglalás formájában is közli: 71–2.)

Az első megállapítást – az ókori Pannonia provincia más településneveit bevonva – talán érdemes lett volna rendszerszerűen is láttatni (a ritka kivételekkel, mint pl. *Episcopus Sabariensis*; 34). Másfelől igen impozáns, számos további szemponttal megtámogatott gondolatmenet a még ugyancsak ókori eredetűnek vélt *Quinque Basilicae*, illetve a

későbbi *Quinque Ecclesiae* neveknek a Pécs településnévvel történő, etimológiai alapú összekapcsolása. Mindazonáltal feltétlenül magyarázandó lenne a helynévnek Kárpát-medencei hasonló helyneveinkhez való viszonya (l. *Pécsfalva*, *Pécs-Újfalu*: Sáros vm., *Új-Pécs*: Bihar vm., Temes vm., illetve a történeti írásváltozatokkal homográf egyéb helynevek, pl. *Peech*: Győr vm., Temes vm. stb.).

4. A Kr. u. 3. századtól adatható *Sopianae* városnév személynévi eredetét a szerző – mindenekelőtt az *-an(us³)* képző nyomán – meggyőzőnek tartja (71), annak ellenére, hogy a latinból a **Sopius* név nem mutatható ki. PETER ANDREITER kutatásai nyomán egy kelta **Sopios* név felvételét javasolja, s ennek indoklását az is támogatni látszik, hogy Pannonia tekintetében a főképp személynéveket érintő, *-(i)an-* képzővel alkotott prediális oikonimák (birtoklásra utaló településnevek) csak (!) kelta eredetű nevekből mutathatók ki (5). Megjegyezzük, hogy az összefoglalásban a szerző a hangsúlyt némiképp áthelyezi, amikor így fogalmaz: „Emellett szól mindenekelőtt a prediális nevek szóképzési módja, mely Pannóniában csak (főképp [!]) kelta) személynévekkel összefüggésben jelenik meg” (71). Mindez nem érint lényegi kérdéseket.

A személynévi eredeztetés mellett SCHWING alaposan tárgyalja az egyéb, kevésbé meggyőző etimológiai lehetőségeket. Teszi ezt a következő indoklással: „a fr. *Suippes* földrajzi nevekből, ill. a **Sop-* ‘mocsár’ köznévből kiinduló értelmezési kísérletek makacsul tartják magukat a magyar szakirodalomban” (6). Igazat adhatunk a szerzőnek, hogy főleg az utóbbi etimológia a magyar szakirodalomban igen elterjedt, így ezeknek az elméleteknek a kritikus bemutatása valóban nem haszon nélküli (különös tekintettel a belőlük levont délibábos településtörténeti következtetésekre, vö. 6, 8–9).

5. A 9. századból adatható *Quinque Basilicae* névvel kapcsolatban SCHWING JÓZSEF arra a következtetésre jut, hogy ennek gyökerei legkorábban az 5. század első évtizedéig nyúlnak vissza (19, 39, 71), másfelől ennek lehet a *Quinque Ecclesiae* névváltozat a folytatása. E név használatának diplomatikai, történelmi, egyházszerkezeti stb. vonatkozásait a szerző példa értékű alaposítással tárja fel (22–35). Névrendszertani és névhasználati szempontból különösen is figyelemre méltó a püspökségek, püspöki székhelyek említése és szerkesztése a középkori okleveles forrásokban (34–5). Érdemes kiemelni továbbá a *basilica* és az *ecclesia* etimológiai, névhasználati vonatkozásainak bemutatását, ezzel kapcsolatosan a *basilica* jelentésváltozásának a kérdését (37–8); mindezek a tényezők együttesen, komplex módon magyarázzák a névváltozás mozzanatát.

Sokkal problémásabb – így látja ezt a szerző is – a *Sopianae* név lecserélése a korainak vélt *Quinque Basilicae* névre. Ez csupán úgy képzelhető el, hogy a két elnevezés eredendően nem azonos denotátumra vonatkozott: az előbbi a várost, az utóbbi a nekropoliszt jelölhette, s ennek neve tevődhetett át később a városra is (38).

6. A szerző a korábbiakhoz hasonló alaposítással járja körül a Pécs nevet is; valamennyi korábbi származtatási kísérletet sorra veszi és értékeli. Az érdekesség szintjén említhető a patrocíniumból való kicsinyítő képzős (!) eredeztetés (az érvelésben nem eléggé világos az *úr* értelmezésének a jelentősége), illetve a *Peucini* népnévből történő reneszánsz kori származtatás (47–8). A szlávból való különböző eredeztetések bemutatását követően – ASBÓTH, illetve KNEZSA nyomán – SCHWING elveti a szláv származtatás lehetőségét (48–50). Rendkívül tanulságosak a felmerült görög, avar-török, türk és perzsa

azonosítások bemutatásai is (50–1). Ezek tarthatatlanságával messzemenőig egyetérthetünk, a nyelvtörténeti okfejtés azonban nem mindenütt hibátlan. Nem feltétlenül problémásak pl. a „tömagánhangzó” említett (középmagyar?) változásai vagy az *s ~ cs* változatokat mutató török (de akár más) eredetű szavak sem (51).

Mindezek után a szerző – ismét KNEZSÁRA hivatkozva – arra a következtetésre jut, hogy a *Pécs* helynév etimonja egy közelebről meg nem határozható indogermán, ’öt’ jelentésű szó lehetett. A korainak vélt *Quinque Basilicae* névvel való feltételezett párhuzamosság okán névadóként egy dák néptörzset, a karpokat jelöli meg. A karpok történetét és nyelvét részletesen bemutató, elemző fejezetek után (52–9) a szerző arra a következtetésre jut, hogy a latin *Quinque Basilicae* melletti karp **Penče* (> *m. Pécs*) párhuzamos névadás eredménye. A szerző ugyanakkor megemlíti, hogy a karp (illetőleg a közvetlen kapcsolatot jelentő dák vagy trák) ’öt’ jelentésű szót nem ismerjük, de további hangtani kérdések is felmerülnek (58). Hogy a görög írással fennmaradt trák nyelvemlékek (58) vagy a hangtani nehézség áthidalásához segítségül hívott (proto)albán szóalakok tanúságtétele (59) valóban meggyőző érveként vehető-e számításba, e sorok írójának nem tiszta mérlegelni, készséggel elfogadja. A felvázolt érvrendszer meggyőzően hat, az egymásra épülő feltételezéslánc okán (a 9. századi okleveles adat visszavetítése az 5. századra; a karpok jelenlétével összefüggő korai névadói tevékenység a Dél-Dunántúlon; a közvetlenül nem vizsgálható karp nyelvi elemek tanúságtétele; egy helyhatározós szerkezetből ellipszissel alakult **Penče* névalak) – s ezt célszerű lett volna hangsúlyozni – lényegében mégis tudományos hipotézis marad.

A szerző ugyanakkor határozottan kijelenti, hogy nyelvünkbe a helynév szláv közvetítéssel került (61, 72). Ezzel azonban – legalábbis a magyar nyelvtörténet szemléletrendszerében – mégis azt állítja, hogy *Pécs* városnevünk szláv jövevényszó (jövevénynév), hiszen e kérdés megítélésében nem a végső etimológia, hanem a közvetlen átdadó nyelv a meghatározó.

Az ómagyar kori források írásváltozatainak bemutatása és elemzése (61–3) számos fontos helyesírási és hangtörténeti kérdést vet fel, a kutatás alapvető megfontolásait azonban már nem bővíti lényeges hozzáadékkal, amint a mai szerb, horvát és cigány névalakok elemzése (64–7), illetve a helynév más nyelvű tükröfordításainak számbavétele sem (67–70). Mindezen fejezetek – kiegészítő jellegüknel fogva – inkább a teljes bemutatásra törekvő szerző körültekintő alaposágáról vallanak. Mindazonáltal újfent megjegyezzük, hogy a más nyelvi megfelelők elemzésénél számba vett további településnevek feltérképezése (pl. a boszniai helynevek; 65) mellett még inkább hiányzik a magyar név-kincs párhuzamos névalakjainak számbavétele és értelmezése (l. fentebb).

A cigány névalakok elemzése szerteágazó, de a kutatás lényegi kérdéseihez kevésbé kapcsolódó problémákat vet fel, vö. „A cigány [...] helységneveknek a délszlávok és a törökök általi átvételét [...]” (67). Súlyos helynévtörténeti kérdéseket vet fel továbbá az *-uj* (helynév)képző „román-cigány” eredeztetésének kérdése is (66–7).

7. Az igényes kivitelű, tetszetős monográfia elsősorban a vonatkozó tudományok képviselőit szólítja meg (a fentiekén túl erről vall az impozáns terjedelmű bibliográfiai háttér is: 73–82), mindazonáltal az érdeklődő szélesebb nagyközönség figyelmét is magára kívánja irányítani (1). E kettős célnak megfelelően a mű stílusában, a szaktudományi kifejezőkészlet használatában mindvégig tudományos igényű és következetes marad, másfelől azonban bőséges magyarázat: a rövidítések feloldása (83–4), az átirások és

egyéb írásjelek értelmezése (84–5), a tudományos szakszavak világos, közérthető magyarázata (85–8), illetőleg részletes név- és tárgymutató (89–105), továbbá számos jó minőségű kép, térképvázlat, facsimilerészlet segíti a tájékozódást.

8. A felvetett észrevételekkel együtt a bemutatott kötet kutatás-módszertani szempontból példaszerű, a benne egybefogott történelmi, diplomatikai, néprajzi, nyelvi stb. ismeretanyag rendkívüli értékű, a szerző megállapításai pedig komoly tudományos megfontolásra tarthatnak igényt, ahogyan erről a kötet egyik előszavának végén VISY ZSOLT ír: „[a] monográfia végkövetkeztetései több meglepő, új megállapítást is tartalmaznak, amelyekre a tudományos közvélemény talán visszatér, de ez természetes, hiszen éppen a viták viszik előbbre a tudományt” (2).

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

HÁRI GYULA: NÉV ÉS KÖRNYEZET VISZONYA A LÉTESÍTMÉNYNEVEKBEN

Universitas Pannonica 3. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 75 lap

A veszprémi Pannon Egyetem 2010-ben indított, Universitas Pannonica című egyetemi könyvsorozata célkitűzését tekintve az intézményben folyó (elsősorban humán) tudományos kutatások eredményeit kívánja közreadni, egyaránt hangsúlyozva azok időszerűségét, valamint a regionális és európai szellemi-kulturális örökséghez való kötődését. A sorozat első magyar nyelvészeti témájú kiadványa névtani munka: HÁRI GYULÁnak az egykori Móri járás (Fejér megye) területének létesítményneveiről írott dolgozata.

A kötetben a témát és az elemzési módszert kijelölő bevezető szakasz után a létesítménynevekben jelentkező helyfajtajelölő, megnevező funkciójú és sajátosság-jelölő névrészek nyelvi jellemzőinek bemutatása következik, majd a denotátummal kapcsolatban nem álló és a bizonytalan besorolású névrészek tárgyalására kerül sor. A bevezetés (7–10) kitér a dolgozat szemléletét meghatározó elméleti keret, a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell rövid ismertetésére, különös tekintettel a jelen vizsgálat szempontjából fontos funkcionális-szemantikai komponens bemutatására. Itt olvashatjuk a *létesítménynév* definícióját is: „olyan helynév vagy helynévként is értelmezhető tulajdonnév, melynek denotátuma (annak teljes egésze) emberi munka eredményeként vagy annak következtében jött létre” (10), az eddig kevésbé feltárt tulajdonnévtípus újabb kori jelentőségének kiemelésével (a szerző az *épületnév*, *építménynév* és *létesítménynév* terminusok viszonyát, valamint a létesítménynevek köznevekkel és más tulajdonnévtípusokkal való érintkezési pontjait önálló dolgozatban tárgyalta; I. Névtani Értesítő 32: 99–116). HÁRI GYULA vélekedése szerint a hajdani Móri járás létesítménynevei alkalmasak e névtípus főbb jellemzőinek bemutatására, hiszen a terület, ahonnan származnak, természetföldrajzi, gazdasági, művelődéstörténeti, etnikai és vallási szempontból egyaránt kellően változatosnak mutatkozik. Bár a szerző utal rá, hogy a mintegy 1100 létesítménydenotátum 2106 saját gyűjtésű névformáját tartalmazó adatbázist, amely az elemzés alapját képezi, a jövőben helynévszótár formájában közre kívánja adni (70), a